

**SERMET MUHTAR ALUS'UN ONİKİLER ROMANINDA
KONUŞMA DİLİ UNSURLARI VE ANLAM ALANLARI**

*THE ELEMENTS OF COLLOQUIAL LANGUAGE AND SEMANTIC
FIELDS IN THE NOVEL ONİKİLER BY SERMET MUHTAR ALUS*

Nesrin GÜNAY*

*Geliş Tarihi: 03.11.2022
(Received)*

*Kabul Tarihi: 20.12.2022
(Accepted)*

ÖZ: Edebi eserlerde kullanılan dil birçok bilim dalının inceleme alanına girer. Tarih, kültür tarihi, sosyoloji vb. alanlarda incelemeler yapabilmek için eserlerdeki kelime, kelime grubu cümle gibi dil unsurlarının işlev ve anlam tahlilleri temel verileri oluşturur. Yazar veya şairin özel dili olarak kabul edilen üslup aracılığı ile eserin kaleme alındığı döneme ilişkin bilgilere ulaşmak mümkündür. Bu çalışmanın konusunu Sermet Muhtar Alus'un *Büyük Halk Romanı* ile ilgili bir çok unsuru canlı bir biçimde yansıtır. Bu canlılık, romanın büyük bir kısmında doğrudan konuşmalara yer verilmesi ve bu konuşmaların, sokakta konuşulan dilin, romana aktarımı ile güçlendirilmiştir. Çalışmada romanda geçen bütün dil öğeleri taranmış ve incelenmiş ve dönemin konuşma dilinde geçen kelimelerin yazı dilinde rastladığımız anlamlardan farklı gönderimler olduğu görülmüştür. Bu kullanımlar biçim ve anlam bakımından şöyle tasnif edilebilir: a) Yazı dilinde mevcut olup anlam alanı açısından farklılık gösteren fiil kök ve gövdelerine eserde yaygın olarak rastlanır. b) Tabiatteki varlıklar, nesnelere, olaylar vb. ile ilişkilendirilip somutlaştırma yoluyla mecaz anlam yüklenen kelimeler vardır. c) Tersine söylem kullanılarak aktarılan ifadeler vardır. d) Kalıp sözlerde cümle düzeyindeki kullanımlar, gerek devrik cümle dizilişi gerekse kelimelere yüklenen anlam bakımından sözlü anlatım değerindedir. Bu tasnif değerlendirildiğinde, romanda olayın geçtiği dönemin konuşma diline ait zengin örneklerin yer aldığı görülür. Önemli noktalardan biri, romandaki kelimelerin geniş bir anlam alanının olmasıdır. Bu anlam alanları konuşma dilinin zenginliğinin bir yansıması olabilir. Ayrıca o dönemde İstanbul'da her dinden ve ırktan insanın bulunması dile yabancı kökenli kelimelerin girmesinde etken olmuştur. Romanda sosyal hayat, terzilik, kadın-erkek ilişkilerine dair doğrudan yabancı kelimeler yer almış veya ödünçlenen bu kelimeler Türkçe ses hususiyetlerine göre değişim geçirerek kullanılmıştır. Sonuç olarak Türk Edebiyatında halka hitap eden-halkı anlatan romanların külliyatının oluşturulup dil incelemelerinin yapılması, kelime kadrolarının tasnif ve tahlil edilmesi Türk Dilinin zengin söz varlığını ortaya çıkarma, güncel söz varlığına katkılar sağlama bakımlarından önem arz etmektedir.

*Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, nesringunay@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1255-7549.

Anahtar Kelimeler: Edebi eser, konuşma dili, halk romanı, İstanbul, Sermet Muhtar Alus, Onikiler.

ABSTRACT:The language used in literary works falls in the field of study of many disciplines. Function and meaning analyses of language elements such as words, phrases, sentences in the works constitute the basic data in order to make studies in the fields of history, culture, sociology, etc. It is possible to obtain information about the period when the work was written through the style, which is accepted as the special language of the author or poet. The subject of this study is the analysis of the language elements in the novel titled *Onikiler*, serialized in Cumhuriyet newspaper in 1935, with the announcement of *Great Folk Novel* by Sermet Muhtar Alus. In the novel, the event takes place in Istanbul in 1886, and it vividly reflects many elements of Istanbul's streets, social life, relations between men and women, bureaucracy, and beliefs at that time. This vividness is strengthened by the fact that direct conversations are included in a large part of the novel and by the transfer of these conversations and the language spoken on the street to the novel. In the study, all the words in the work were analyzed. It is seen that the words in the spoken language of the period in the novel have different references from the meanings we encounter in the written language. These uses can be classified as follows in terms of form and meaning: a) Verbs and verb stems, which are present in the written language and differ in terms of meaning, are commonly encountered in the work. Some of these derivations and combinations have occurred as a result of the words transferred from foreign languages undergoing changes depending on the structure of our language. b) There are words that have a figurative meaning through concretization by associating them with entities, objects, events, etc. in nature. c) There are expressions conveyed using reverse discourse. d) Sentence-level uses in formulaic words are of verbal expression value in terms of both the inverted sentence order and the meaning attributed to the words. When this classification is evaluated, it is seen that there are rich examples of the spoken language of the period in which the event took place in the novel. One of the important points is that the words in the novel have a wide range of meanings. These meaning areas can be a reflection of the richness of the spoken language. In addition, the presence of people of all religions and races in Istanbul at that time was a factor in the introduction of words of foreign origin into the language. In the novel, foreign words belonging to social life, tailoring, male-female relations, etc. were included, or these borrowed words were used by changing according to Turkish phonetic characteristics. As a result, it is important to create the complete works of the novels that speak to/describe the public in Turkish literature, to make language studies, to classify and analyze the vocabulary, in terms of revealing the rich vocabulary of the Turkish Language and contributing to the current vocabulary.

Keywords: Literary work, colloquial language, folk novel Istanbul, Sermet Muhtar Alus, Onikiler.

EXTENDED ABSTRACT

The language used in literary works falls in the field of study of many disciplines. Function and meaning analyses of language elements such as words, phrases, sentences in the works constitute the basic data in order to make studies in the fields of history, culture, sociology, etc. It is possible to obtain information about the period when the work was written through the style, which is accepted as the special language of the author or poet. The subject of this study is the analysis of the language elements in the novel titled *Onikiler*, serialized in Cumhuriyet newspaper in 1935, with the announcement of *Great Folk Novel* by Sermet Muhtar Alus. In the novel, the event takes place in Istanbul in 1886, and it vividly reflects many elements of Istanbul's streets, social life, relations between men and women, bureaucracy, and beliefs at that time. This vividness is strengthened by the fact that direct conversations are included in a large part of the novel and by the transfer of these conversations and the language spoken on the street to the novel. In this study, the colloquial vocabulary of (1887-1952) the novel "Onikiler" by Sermet Muhtar Alus was tried to be analyzed. In the study, words and phrases were handled with a text-centered approach. Idioms, proverbs, slang words, stereotypes reflecting emotional states were classified according to their way of coming together and their meanings. In the study, brief information was also given about from which language some words of foreign origin were transferred to our language and how they changed. In the study, all the words in the work were analyzed. However, in the article, examples were given in the Turkish of the period in which the event took place and which are not widely used anymore today. Including all the words in the article would both push the boundaries of the article and be a statement of the obvious. As an example, phrases such as "*ağzını aramak*", "*dörtnala gitmek*", "*kozu paylaşmak*" etc. were not included in the article, but expressions such as "*balta olmak*", "*koltuk sahibi olmak*", "*aklının tahta boşundan geçmek*" were analyzed. The main purpose of the study is to identify these and similar expressions, and to dwell on their style of formation and meanings. Therefore, turning to the words that are not included in current Turkish dictionaries or that do not have a frequency of use will both concretize the language features of the novel's period and the idea of reviving and using those that are suitable for use today. Basically, the vocabulary of the novel and the meanings attributed to them are important in terms of reflecting the oral tradition of a period. Transcribing the speeches of the firefighters ("*tulumbacılar*" in Turkish), who were the important figures of the social life of the period in 1862, as close to the spoken language as possible constitutes an important wealth for language studies. In the study, the meaning and form of these uses were examined and compared with today's Turkish. It was pointed out that many of these uses do not exist in standard Turkish today, and they rarely continue in some dialects, slang, or bad naming discourses. In

Onikiler, Alus uses a dominant narrator who not only looks at the events from the descriptive-referential point of view, but also constantly comments. This point of view evokes the meddah (a traditional Turkish storyteller) stories, which are the most vivid narratives of the oral tradition. The source of the meddah story is the events in daily life, tales, epics, legends, and folk tales. Meddah's art and skill is hidden in the retelling of these sources by reconstructing. It is possible to adapt the same situation to the novel Onikiler. Events, places, heroes, and time in the work are supported by references to real history, and statements and comments that have informational value are included. However, all these, the use of language in the work, words, sentences, and the meanings attributed to them have added literary value to the work without disturbing the harmony with reality. It is seen that the words in the spoken language of the period in the novel have different references from the meanings we encounter in the written language. These uses can be classified as follows in terms of form and meaning:

- a) Verbs and verb stems, which are present in the written language and differ in terms of meaning, are commonly encountered in the work. These examples show that Turkish creates a circle of meaning in the spoken language in a different course than in the written language. This is because these uses are common among the people and are not considered important enough to be included in classics. Some of these derivations and combinations have occurred as a result of the words transferred from foreign languages undergoing changes depending on the structure of our language.
- b) There are words that have a figurative meaning through concretization by associating them with entities, objects, events, etc. in nature. In some examples, the action is concretized by using the words in the sub-meaning fields of the meaning to be expressed. In some others, a figurative semantic link is established according to the meronymy with the names and situations related to human or living beings.
- c) There are expressions conveyed using reverse discourse. These expressions are grammatically positive, but they report negativity in a contextual sense.
- d) Sentence-level uses in formulaic words are of verbal expression value in terms of both the inverted sentence order and the meaning attributed to the words.

When this classification is evaluated, it is seen that there are rich examples of the spoken language of the period in which the event took place in the novel. One of the important points is that the words in the novel have a wide range of meanings. These meaning areas can be a reflection of the richness of the spoken language. In addition, the presence of people of all religions and races in Istanbul at that time was a factor in the introduction of words of foreign origin into the language. In the novel, foreign words belonging to social life, tailoring, male-female relations, etc. were included, or these borrowed words were used by changing according to Turkish phonetic characteristics. As a result, it is important to create the complete works of the novels that speak to/describe the public in Turkish literature, to make language studies, to

classify and analyze the vocabulary, in terms of revealing the rich vocabulary of the Turkish Language and contributing to the current vocabulary.

1.GİRİŞ

Dilin özel bir kullanım alanı olarak kabul edilen edebi eserlerdeki dil unsurları, dil incelemeleri için olduğu kadar tarih, kültür tarihi, sosyoloji, vb. inceleme alanı için birçok kodu yapısında barındırır. Bir edebî eserin edebiyat ve dil bilimi incelemeleri diğer alanlardan keskin çizgilerle ayrılamaz. Her alanın verileri diğeri için yol göstericidir; bu bakımdan birçok noktada kesişen yönler olmak zorundadır. Sözelimi yazar ya da şairin tercih ettiği kelimeler, kelime grupları, cümle ve cümle dizilişleri vb. metnin muhtevasını belirlemek ve yorumlamak için gerekli olan temel malzemelerdir.

Her yazarın özel dil kullanımını yansıtan üslup, yazarın edebi kişiliğinin kesin çizgilerle atılmış bir imzası gibidir. Üslubun bu ferdî yönünün yanı sıra bir de sosyal ve tarihî yönü de mevcuttur. Edebî eseri kaleme alan yazarın üslubunu etkileyen birçok faktör vardır. Eserin dayandırıldığı tarihî dönem, sosyal hayat; burada yaşayan ve yaşananlar üsluba tesir eden önemli kaynaklardır. Bu durum vesilesi ile edebî metinler yazarın kişiliği, duygu, düşünceleri açısından birçok unsuru içermesinin yanı sıra olayın geçtiği döneme, tarihe, mekâna, kişilere, yaşam biçimlerine ve bunların yazarın üslubuna tesirlerine kadar birçok unsuru da yapısında barındırır.

Bu çalışmada, Sermet Muhtar Alus'un (1887-1952) Onikiler romanının konuşma diline ait kelime kadrosu incelenmeye çalışılmıştır. İncelemede kelimeler, kelime grupları metin merkezli bir yaklaşımla ele alınmıştır. Deyimler, atasözleri, argo kelimeler, duygu durumlarını yansıtan kalıp sözler bir araya geliş biçimlerine, anlamlarına göre tasnif edilmiştir. İncelemede yabancı kökenli olan bazı kelimelerin hangi kaynaktan dilimize geçtiği ve nasıl değişim geçirdiği hususunda da kısa bilgi verilmiştir. Çalışmada, eserde geçen bütün kelimeler incelenmekle birlikte makalede, olayın geçtiği dönemin Türkçesinde ve günümüzde yaygın kullanımı olmayan örneklerle yer verilmiştir. Bütün kelimeleri makaleye dâhil etmek hem makale sınırlarını zorlayacak hem de malumun ilamından ibaret olacaktır. Örnek olarak *ağzını aramak*, *dörtnala gitmek*, *kozu paylaşmak* vb. deyimler makaleye dâhil edilmemiş; *balta olmak*, *koltuk sahibi olmak*, *aklının tahta boşundan geçmek* gibi ifadeler incelenmiştir. Çalışmanın asıl amacı bu ve benzeri ifadeleri tespit etmek, oluşum biçimleri ve anlamları üzerinde durmaktır. Böylece, Güncel Türkçe Sözlükte yer almayan veya kullanım sıklığı olmayan kelimelere yönelmek, hem romanın dönemindeki dil özelliklerini ortaya koyabilecek hem de günümüzde kullanıma uygun olanları yeniden canlandırıp kullanma fikri de oluşabilecektir. Esas olarak romanın kelime kadrosu ve bunlara yüklenen anlamlar bir dönemin sözlü geleneğini yansıtmaları bakımından önem arz eder. 1862'de dönemin sosyal hayatının önemli

figürleri olan tulumbacıların, ahalinin, gayr-i Müslimlerin konuşmalarının olabildiğince konuşma diline yakın bir biçimde yazıya aktarılması dil incelemeleri için önemli bir zenginlik teşkil eder. Çalışmada bu kullanımların anlam ve biçim incelemesi yapılmış ve günümüz Türkçesi ile mukayeselere gidilmiştir. Bu kullanımların birçoğunun günümüzde ölçünlü Türkçede yer almadığı; nadiren kimi ağzılarda, argo ya da kötü adlandırma söylemlerinde devam ettiği dikkatlere sunulmuştur.

2. SERMET MUHTAR ALUS VE ONİKİLER ROMANI

Alus, 28 Mayıs 1887’de İstanbul Saraçhane’de dünyaya gelir. Çocukluğundan itibaren Şehzadebaşı’nda ve Kadıköy yakasındaki tiyatrolarda çok sayıda oyun izleme imkânı bulur Çocukluğunu geçirdiği konaktaki hayatın edebî eserlerini etkileyen önemli faktörlerden biri olduğu bilinir. Eğitimine evde özel ders alarak başlayan Alus, düzenli olarak okula devam etmeye Galatasaray Lisesinde başlar ve 1906 yılında bu liseden, 1910’da Mekteb-i Hukuk’tan mezun olur. Askerî Müze’de *Umur-ı Fenniye ve Tarihiye Kâtibi* olarak kısa süre çalışır ve başka bir işte de çalışmaz; hayatının sön döneminde geçimini gazete ve dergilerde yazılar yazarak sağlar. Eserlerinde toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini bizzat yaşayarak tecrübe ettiği Balkan ve I. Dünya Harpları hakkında gözlemlerini, duyduklarını, yaşadıklarını dile getirmiştir. Ayrıca İstanbul yaşayışının bütün zenginliğini, geleneksel yapısını nikbin bir üslupla kaleme almıştır. 20 Mayıs 1952’de geçirdiği kalp krizi sebebiyle hayata veda etmiştir (Demiryürek 2007: 42).

Vâlâ Nureddin, Sermet Muhtar’ın vefatı dolayısıyla yazmış olduğu bir yazısında¹ kendisinin vefatıyla *Türkçenin en oynak mafsalının donup kaldığını* ifade eder. Bu cümleden mafsalın anlamını insan vücudunda veya makinelerin bağlantısında organların veya parçaların birbirinden ayrılmadan dönmesine imkân veren bağlantı olduğunu nazarı dikkate alırsak yazarın, Sermet Muhtar’ın lisan sahasındaki yaratıcılığı sayesinde, Türkçenin ihtiyaç duyduğu biçimde faal olmasındaki önemli katkısından söz ettiğini anlarız. Ayrıca Sermet Muhtar’ın yaşadığı dönemde, Türkçenin kullanımında iki farklı yol tutan yazarlar bulunduğunu, birinci gruptakilerin Osmanlıca zevkiyle işlenmiş ıstılah ve tabirlerden ayrılmadığını, ikinci gruptakilerin Atatürk’ün inkılâbı gereğince yeni Türkçe ıstılah ve tabirler oluşturduğunu da belirtir. Sermet Muhtar bu iki yola yönelmemiş, merceğini İstanbul mahallerinde yaşayan ve İstanbul’a memleketin her köşesinden göçüp gelmiş halk arasında konuşulan *gayrikitâbi* dile odaklanmış, bunların gösterilmeye değer biçimde meydana getirilmiş olan söz birliklerini eserlerinde kullanmıştır. Bu tercih, dönemin şartlarında edebiyat zümrelerince zaman zaman ince alaya kadar giden sıradan ve suni bir dil olduğuna dair eleştirilere maruz kalan cesur bir harekettir. Kendisinin Fransızca’yı ve Osmanlıca’yı bilmesine

¹ Vâ-Nû, “Sermet Muhtar’ın Kelime Tabir ve Cümleleri”, Akşam, s.3, 23 Mayıs 1952.

rağmen eserlerinde halk arasında konuşulan dili tercih etmesi ayrıca dikkate değerdir. Vâlâ Nureddin, o dönemde yeni nesille bir köprü kurabilmek için, Yeni Türkçenin Osmanlıcadan ayrı bir müstakil şahsiyet kazanması gerektiğini, bu yolda klasik yazı Türkçesi ile bağıni kesmiş olan Sermet Muhtar'ın bulduğu ve henüz tasnif edilmemiş dil unsurlarının hazine değeri taşıdığını ifade eder². Nitekim dilde yeni kelime türetme yollarından biri, konuşma dilinde görülen biçimlerin yazı diline aktarılmasıdır.

Yazarın *İstanbul Kazan Ben Kepçe, Masal Olanlar, Eski Günlerde, 30 Sene Evvel İstanbul* adlı eserleriyle birlikte yayımlanan *Onikiler* romanı, *Büyük Halk Romanı* başlıklı ilan ile 9 Haziran-27 Ağustos 1935² tarihleri arasında Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilmiştir. Çalışmada bu tefrikalardan yararlanılmış, ancak eserin gözden geçirilmiş yeni notlarla, sözlükçe ile güncellenmiş olan ve Kırmızı Kedi Yayınevi tarafından yayımlanan baskıdaki metinden yararlanılmış, sayfa numaraları buna göre verilmiştir.

Toplam on iki bölümden oluşan eserdeki gönderimlere bakıldığında romanın tarihî vesikalara dayandırıldığına, olayların 1886 yılında yaşandığına dair doğrudan bilgilendirici ifadeler rastlanır. Bu tarihlendirmeye göre olayların II. Abdülhamid döneminde geçtiği anlaşılmaktadır; ayrıca, Sultan Abdülaziz ve V. Murad dönemindeki hatıralara ve müşahedelere de yer verildiği görülür. Eserdeki bu ve benzeri tarihî bilgiler kurmaca ve gerçeklik eksenlerinde gidip gelen bir okuma-anlamlandırma dinamiğini zorunlu hale getirir. Yazar sık sık roman sınırları dışına çıkarak metindeki olay, kişi, yer ve kavramlar hakkında dipnotlar vasıtasıyla bilgi verir (Demiryürek 2007: 159).

Eserde, yukarıda zikredilen tarihî dönemin sosyal hayatında önemli bir yer tutan tulumbacıların hayatlarından kesitler sunulur; bu kesitlerde İstanbul'un canlı mekân, şahıs, durum betimlemelerinin zenginliği sayesinde her okumada ayrı bir merak ve bilgi edinme arzusu hissedilir. Romanda sokaklarıyla, idarî teşkilatıyla, insan ilişkileriyle dolu sahnelerde, tarihin ete kemiğe bürünmüş canlı hâlini görürüz. Öztürk, M. Foucault'nun kendi içlerinde bağdaşmaz birçok mekâna bir aradalık kazandıran heteretopya söyleminin Alus'un dünyasını tarif ettiğini belirtir. Alus kahvehaneyi, sayfiyeyi, tiyatroyu yenedünyayı tek bir mekâna indirger. Eğlence esastır. Cinsellik, kahve, okuma enstrümanları, müzik, kumar, uyuşturucu bir aradadır (2019: 114).

² [https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/9 Haziran/27 Ağustos 1935](https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/9%20Haziran/27%20Ağustos%201935) (Erişim Tarihi: 02.10.2022)

Romanda, adını *Onikiler* namıyla tanınan ve sembolik olarak oniki³ kişi dense de yirmi otuzu aşan sayıda bir tulumbacı, kabadayı topluluğundan söz edileceği zikredilir. Onikiler ifadesi; üçler, yediler, kırklar gibi klişe olmuş bir sayı özelliği taşır. Onikiler, başlangıçta kurmaca karakterlerden meydana gelmiş gibi görünse de gerçek zaman, mekân ve sultan adlarının zikredilmesi esere belgesel roman özelliği kazandırmıştır. Romanın olay örgüsü karmaşık değildir. Onikiler'in reisi olan Arap Abdullah, herkes tarafından güzelliği ve rahatlığı ile bilinen Küçük Hanımı elde etmek ister. Bunun için de Asalı Molla adında kurnaz, yalanlar ve entrikalardan beslenen sözde dindar bir kişiden yardım alır. Burada *molla* adı ile yazar takva sahibi gibi görünen bazı insanların inançlarını kalkan olarak kullanıp birçok ahlaksızlığa tevessül edebileceği mesajını vermektedir. *Paşa, müdür, mutasarrıf* unvanlarıyla devlet iradesini temsil eden kişilerin başıbozukluğunu vurgulayan kısımlarda da benzer mesaj verilmektedir. II. Abdülhamid'in seryaveri olan Halil Paşa, devlet iradesini temsil eden kişilerden bir karakterdir. Asalı Molla'nın düzenleri sonucunda Arap Abdullah Küçük Hanıma kavuşur ve anlaşır. Romanın olay akışı bu konu çerçevesinde devam eder.

Alus, Onikiler'de olaylara sadece betimleyici-aktarıcı noktasından bakmayan ve sürekli yorumlarda bulunan hâkim bir anlatıcıyı kullanır. Bu bakış açısı, üslup olarak, sözlü geleneğin en canlı anlatıları olan meddah hikâyelerini çağırıştır. Meddah hikâyesinin kaynağı, günlük yaşamdaki olaylar, masallar, destanlar, efsaneler, halk hikâyeleridir. Meddahın sanatı ve hüneri, bu kaynakları tekrar kurgulayarak anlatmasında gizlidir. Aynı durumu Onikiler romanına da uyarlayabilmek mümkündür. Eserdeki olaylar, mekânlar, kahramanlar, zaman; gerçek tarih gönderimleri ile desteklenerek bilgi değeri taşıyan ifade ve yorumlara yer verilir. Ancak bütün bunların yanı sıra eserdeki dil kullanımı, kelimeler, cümleler ve bunlara yüklenen anlamlar da gerçeklikle uyumu bozmadan esere edebî değer kazandırmıştır.

³Schimmel (2011), Etrüsk kültüründe, tanrılar, kahramanlar ve önemli şahsiyetlerin onikili gruplar halinde olduğu bilgisini verir. Romanın adı on iki sayısı, bu ve benzeri sembolik kullanımların bir yansıması olabilir.

3. ONİKİLER ROMANINDA KONUŞMA DİLİ UNSURLARI VE ANLAM ALANLARI

Romanda dil, olayların geçtiği dönemin konuşma dilidir ve kahramanların bireysel dil kullanımları romana aktarılmıştır. Ermeni, külhanbeyi, akşamcıların, çapkınların kadın ve erkeklerin kullandıkları kelimeler argo-jargon, özel diller, karşılıklı konuşma formatıyla yer almış, bu konuşmalar eserin diline ayrı bir canlılık kazandırmıştır. Bu bakımdan romandaki dil unsurları, döneme dair konuşma dili özelliklerini görebilmek bakımından önem arz eder.

Romanın dilini o dönemin standart dili ile birebir karşılaştırmak zor olsa da Türk Edebiyatı tarihinin bu dönemdeki temel değişimlerine bakıldığında incelemeye esas aldığımız romanın dil özelliği üzerinde bir değerlendirme yapılabilir. Tanpınar, 19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde, 1851-1885 yılları arasında *Nevilerin Gelişmesi* başlığı altında inceler; bu bölümde, Said Paşanın *Gazeteci Lisanı* adlı eserine gönderim yapar. Said Paşa bu eserinde, Yeni Türkçenin gazete etrafında kendini bulduğu, dilde o zamana kadar görülmemiş bir sarahatin terbiyesinin alındığı ve o zamana kadar muayyen ve kapalı bir zümrenin imtiyazı olan fikir ve edebiyatın umumun malı hâline geldiğini belirtmiştir. Bu dönemde tercüme ve telif tiyatro, makale, deneme, şiirin üslup değiştirerek kitlelere hitap eden bir özellik kazanması ve gazetede yayımlanan metinlerin kitaplaştırılması gibi değişimler önemlidir (1985: 250). İşte Alus'un, Onikiler romanı da önce gazetede tefrika edilmiş ve sonra kitaplaştırılmıştır. Yazar, romanında yaygın olarak konuşma dilini kullanarak gazete aracılığı ile halka hitap etmiştir.

Romanda dönemin konuşma dilinde geçen bazı kelimelerin yazı dilinde rastladığımız anlamlardan farklı gönderimleri olduğu görülür. Bu kullanımlar işlev ve anlam bakımından şöyle tasnif edilebilir:

a) Yazı dilinde mevcut olup anlam alanı açısından farklılık gösteren kelimelere eserde yaygın olarak yer verilir. Bu örnekler Türkçenin konuşma dilinde, yazı dilinden farklı mecrada bir anlam dairesi oluşturduğunu gösterir. Çünkü bu kullanımlar halk arasında yaygındır ve klasik metinlere dâhil edilecek derecede önemsenmez. Bu örnekleri metin bağlamında şöyle sıralamak mümkündür:

at- fiili, *önemsiz*, *dikkate değer olmayan* mecaz anlamını yüklenen *arka* ismiyle kalıp ifade oluşturmuştur: *Olumsuz düşünceleri geçmişte bırakmak, önemsememek* anlamındadır ve anlam somutlaştırması yapılmıştır:

Aldırma, boş kuruntuyu *arkana at*. (291)

atla- fiil gövdesi, geçişsiz çatıda, *bir yere hızla gitmek, ulaşmak* anlamı yüklenir ve zorunlu istem alanında yer tamlayıcıları bulunur:

Aznif'in mercan terliklerinin şıpşıplarını duyunca hemen *odaya atladı*. (291)

Kapı baca işlerine bak- metinde *dışarıdaki işlerle, hükümet ve mahkeme işleri ile ilgilenmek* anlamında geçer. *Kapı* kelimesinin Yozgat ağızlarında *sokak, dışarı*,

Kütahya ağızlarında *hükümet ve mahkeme* anlamları tespit edilmiştir⁴. *Kapı* kelimesi ve aynı kavram alanında yer alan *baca* kelimesi ile tekrar grubu oluşturulmuş, bu tekrar grubu *bak-* fiili ile kalıplaşarak her iki anlamı da kapsayan bir bağlamda yer almıştır:

O molla efendi kızcağızın *kapı baca işlerine bakıyormuş*. (109)

Fesi bas- tabiri *bulunduğu yerden kaçmaya hazırlanmanın bir işareti* olarak kullanılmıştır:

...battı balık yan gider deyip *fesi bas*. Tersyüzü dönüp doğru Şekerci Sokağına vur. (68)

Boşan- fiili, metinde yaygın anlam alanlarının dışında *sabredemeyip birdenbire kötü sözler söylemek* anlamıyla yer alır:

Abdullah birden *boşandı*... (258)

Dayan- fiili geçişsiz çatıda yönelme hali eki almış isimleri istem alanına alır. *Bir işin yapılması için zorunlu ve en son aşamada yer alan yetkili kişinin kararına bağlı olmak* anlamındadır:

En nihayeti Zaptiye Nazırı'na *dayanacak* değil mi... (147)

İşlet-, *gizli gizli genelev çalıştırmak* ve mecazen *kandırmak* anlamında olup aynı anlam *ev işlet-* kalıbında da vardır:

Aznif Dudu, güya modistralık yapar, hâlbuki gizliden gizliye fasa fiso çevirir. Sizin anlayacağınız mis gibi *işletir*. (270)

...Beyoğlu'nun göbeğinde, lortların arasında *ev işletiyorsun* be dolandırıcı namussuz. (235)

Karış-, *bir kimse veya makamın sorumluluğunda olmak, o işe o bakmak, onun işi olmak* anlamındadır:

Dediğiniz han davasına kim *karışıyor*? (150)

Karıştır- / *katıştır-*, *bir konudan söz ederken onunla ilgili başka bir konuyu arada dile getirmek, bir gruba farazi olarak bir kişinin adını eklemek* anlamı yüklenir:

Buraya olmuş bir vak'a *karıştırılm*. (88)

Halbuki Onikiler'in arasına *katıştırılan* başka isimler de var. (94)

Okut-, *yanında bulunan kimseyi bir yolunu bularak uzaklaştırmak; başından atmak; baştan savmak; ekmek; sat-, sav -*, bu fiilin yakın anlamlıdır:

Şunları da *okutalım* da mürüvvet et, bir tek rakı bahşet... (251)

Bunları *sat* da işimize bakalım. (252)

Agato baletini *savdı* mı dersin? (205)

Salın-, *göndermek, bir yere veya ileriye göndermek* anlamındadır:

Zincirlikuyu dağlarının etraf ve eknafına kimler *salınmamış* ki? (246)

Salla- *umursamak, dikkate almak* manasındadır, metin bütünlüğünde olumsuz bağlamda kullanılmıştır:

⁴ <https://sozluk.gov.tr/> (Türk Dil Kurumu) (Erişim tarihi: 30.10.2022)

... elâlem ortasında raconsuzluk edeceksin, karı döğeceksin diyoruz, *sallasa bari...*
(46)

Sarkıt- fiili selam ismi ile birlikte *gösteriş için, samimiyetsiz selam vermek* anlamında kullanılmıştır:

Yüzbaşı Süleyman Ağaya *selamı sarkıtırız.* (70)

Tara- / taran- bir şey veya kimseyi bulmak için işin gerektirdiği şekilde baştan sona dikkatle aramak anlamındadır. Kelimenin yakın anlamlısı *yokla-* fiilidir.

Beşiktaş'ı, Galata'yı, Beyoğlu'nu *taramaya* çıkmış. (54)

... girdiği, çıktığı deliklerin hepsini *yokladık.* (52)

Taşı- fiili yara kelimesi ile birlikte kullanılmış ve yara bir kahramanlık sembolü gönderimiyle, *üzerinde bulundurmak, hamil olmak* anlamıyla bütünleşmiştir:

... sekiz on yerinde bıçak yarası *taşıyanlardandı.* (44)

Benzeri anlamda, *yara al-* deyimi, yaralanmak anlamının edilgen vurgusunun yerine öznenin etkenliğini vurgulayan, kahramanlık, cesaret vb. duyguların etkisiyle gönüllü olarak, bile bile yaralanmak anlamı taşır:

Yirmi yerinden *bıçak yarası alsan* gene metelik vermezsin, dimdik dikilirsin. (265)

Tutama- yapmaması gereken bir şeyi, *yapma isteğine hâkim olamayıp yapmak* anlamındaki fiil *sesini* kelimesi ile kalıp oluşturarak kontrolsüz bir biçimde konuşmak vurgusuyla geçer:

Filan derlerken Kavanoz *sesini tutamadı.* (165)

Uğra- fiili nesne almış biçimiyle *cin, peri vb. şeylerin etkisinde kalmak; çarpılmak* anlamındadır:

Boğazlarında latilokum uzamış gibi gözleri anadan *uğramış*, yutkunma rekoru kırıyorlardı. (45)

Sofra ver-, eğlenceli toplantılar, yemek, parti, resepsiyon vb. için düzenlemek; konuk çağırıp ağırlamak anlamındadır:

Kim dost tutacak, *sofra verecek* de cebi kof, haydi Tahsin'e. (95)

Standart Türkçede *cancığer ol-* veya *cancığer kuzu sarması* gibi kullanımlar yaygındır. Metinde, *cancığer* türetme eki alarak *çok yakın ve samimi olmaya başlamak* anlamında bir fiil gövdesi durumuna geçmiştir:

Daha *cancığerleşti.* (286)

İdüğü biçimi, günümüz Türkçesinde sadece *ne idüğü belirsiz* kalıbında geçer. Türk Dilinde 14-18. yüzyıllarda olmak anlamında daha geniş bir kullanım alanı olduğu Tarama Sözlüğünde görülmektedir⁵. Metinde de olmak işleviyle kalıp ifadeler oluşturmuştur.

Bunlarla kaşkariko oynamanın "Buyurun cenaze namazına!" *demek idüğünü...* düşünemeyecek aptallardan da hiç değil... (96)

⁵ Tarama sözlüğünde *idüğü, idiği, ıduğu, idüğü* biçimleri de tespit edilmiştir.

Çıkmış örneğinde sıfat-fiil eki kalıplaşması vardır. Kelimenin Fethiye, Ulukışla ağızlarında *kirli çamaşır, yıkanacak giysi* anlamları vardır. Metinde mecazen *söz verilen kadın, bir erkekle nikâh bağı olmadan birlikte olan kadın* anlamındadır.

Herkesin *çıkması* yanında. (42)

Bunla- fiil gövdesi *tedirgin olmak, sıkıntıyla iç çekmek* anlamındadır. Kazasker Ahmed, topaç gibi yerinde bir döndü. Bir daha *bunladıktan* sonra sordu. (83)

Köktürk Kitabelerinden itibaren metinlerden takip edebildiğimiz *buḡ > muḡ* “*sıkıntı*” isim kökü mevcuttur. Köl Tigin, Bilge Kağan ve Tonyukuk Kitabelerinde isim kökü olarak kullanımın yanı sıra *buḡad-*, *buḡsuz* türetmelerine de rastlanır (Ercilasun 2016: 669). Divanü Lugati’t-Türk ve Kutadgu Bilig’de geçen *muḡad-*, *muḡadur-*, *muḡkar-*, *muḡlug*, *muḡuk-* gövdeleri aynı kelime ailesine aittir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014; Eraslan, Sertkaya ve Yüce 1979).

Andırış < an-dır-ış biçimiyle *iki şey arasında bazı noktalardaki uygunluk, benzerlik durumu, temsil* anlamında kullanılmıştır:

Evin çatı katı penceresinde gördükleri gence çok *andırışı* var. (217)

Kartalavar- < kart-al-a-var- kartlaşmak, kocamak, yaşlanmak anlamında bir tasviri fiildir. *Var-* yardımcı fiili, günümüz Türkçesinde işlekliliğini kaybetmiştir. Tarihi metinlerde Eski Türkçeden beri örnekleri vardır: *uç-a-bar-*, *tap-a bar-*, *arta bar-* vb.

İki dakika bile bekleyemem; zira yanımdaki *kartalavarır*. (270)

Kurdingili, belli belirsiz zıplayarak koşma, tırıs yürüyüş anlamındadır. Tulumbacıların yürüyüş biçimine istinaden kullanılır:

Şu saniye soluk almadan Tophane’ye, Beşiktaş’a, Serencebey’e kadar *kurdingili* gideyim. (56)

Bu türetme ve birleştirmelerden bir bölümü yabancı dillerden ödünçlenen kelimelerin dilimizin yapısına bağlı değişim geçirmesi sonucunda meydana gelmiştir:

Betel- fiilinin kökü, Farsça *kötü, pis, iğrenç* anlamında *bed* kelimesinden gelir. Bu kelime Farsçada önüne geldiği kelimeye aynı anlamda ön edat olarak da kullanılır: *bed-âgâz başlangıcı kötü, asaletsiz, bed-ahter talhsiz,bahtsız, bed-endiş kötümser, karamsar* vb. Türkçede buna benzer ön edatlı kullanımlar vardır: *bedbaht, bedbîn, bedduâ* vb. Ayrıca Türkçede *beter < Far. bed + ter daha kötü, çok kötü* anlamlarında karşılaştırma sıfatı olarak kullanımı yaygındır. Metinde geçen *betel-* fiil gövdesi *bet* isim kökünden +*Al-* isimden fiil türetme ekiyle türetilmiş bir geçişsiz fiildir. Türkçede *bunal-*, *daral-*, *dikel-*, *çoğal-*, *azal-* vb. fiil gövdeleri aynı ekle türetilmiştir. *Betel-*, metinde *dikleşmek, kafa tutmak, karşı gelmek* anlamındadır:

Beteleceğim, enseleyeceğim filan sanma... (127)

Kozmatikle-, makyaj yapmak, süslemek manasındadır. Kozmetik Fransızcada *güzellikle ilgili olan şey* anlamında ve *cosmétique* biçimindedir. Fransızcaya da

Yunancadan geçmiş olduğu kaydedilir. Kelimenin, metindeki yazıma göre /a/ sesi ile telaffuz edildiği anlaşılıyor.

Kaşlarını kozmatikledi. (144)

Kaspahannek, zorla. Arapça *ğasb* > *ğasben* kelimesinin değişmiş biçimidir: *kaspan-ak*, *kaspahannak* / *kaspen-ek*, *kaspahannek*.

...şimdi yerden göğe kadar hakkımdır, öp. *Kaspahannek* öptüreceğim. (303)

Kurada, (insan ve hayvan için) gelişmemiş; cılız; bir deri bir kemik kalmış. Arapça *altın gümüş kırpıntısı*; bir şeyin küçük parçaları anlamındaki *kurāza* kelimesinden mecazen dilimize geçen bir kelimedir.

... fayton zambur zambur, atları da *kurada* olduğundan bir türlü yol alıp öndeki arabaya yetişemiyordu. (276)

Tornistan, İngilizcede *turn* (dönmek) + *stern* (kıç) birleşimiyle denizcilikte *geri* anlamında ünlemdir.

Tornavit, İngilizcede *turn* + *head* birleşimiyle denizcilikte *ileri* anlamında ünlemdir:

Aman kaçalım; ya gerisingeri *tornistan* ya da ileri doğru *tornavit*... (75)

Argo olarak kullanılan *mantepsiye bastır-*, *oyuna gelmek*, *aldatılmak*, *faka bastırmak* anlamındadır. *Mantepse* Yunanca *oyun*, *tuzak*, *dalavere* anlamındadır.

... sarımsak başlı bunları *mantepsiye bastırmış*, bizlere kaşkariko oynamış. (52)

Aksatada ol-, *aksata* Arapça *aḥz* “alma” ve *i’ṭā* “verme” ile *aḥz u i’ṭā* alışverişin halk ağzında aldığı şekildir. Temel anlam alışveriş olsa da metinde mecazî olarak *içli dışlı olmak*, *çok ilgilenmek* anlamını verir:

... pırlantalarla, mücevherlerle donanmış hatunlar, madamalar çıkıyor. Aznif böyleleriyle *aksatada*... (273)

Âlem-i âb kur-, *içki meclisi kurmak* anlamındadır.

Şimdi bir *âlem-i âb kuralım*; piliçler, tavuklar da etrafımıza toplansın... (268)

Âb ve tanesi tüken-: Farsça *âb* ve *dâne* kelimeleri bütün olarak *takdir edilmiş rızık* demektir. Deyim bütün olarak *rızık tükenmek*, *ölmek* anlamındadır:

Bu fani dünyada *ab ve tanesi tükenmiş*; sizlere ömür. (181)

Cicozu çek-, *yok olmak*, *savuşmak* anlamındadır. Çingene dilinde *çiçoz kedi* anlamındadır. Deyimi, *kedi gibi kaçmak* benzetimiyle düşünmek mümkündür:

... kuzu kuzu tezgahın yanından kayıp arka kapıdan *cicozu çekmişlerdi*. (27)

Cabasına çek-: *caba* ismi Ar. *cabā* / Far. *cibā* / İt. *giappaa*’dan gelir, *karşılıksız alma*, *bedava* anlamındadır. Metinde *cabasına çek-*, *bedavadan içki içmek* demektir: Tulumbacıların sayılıları, mangır sıçratmadan, *cabasına çekmede*. (194)

Çıracmanlara çık-, *çok kızmak*, *köpürmek*. *Çıracman*, Farsça *çerāğ-pā* > *çirāğ-pā* > *çıracma* > *çıracman* kandil ayaklığı kelimesinden dilimize geçmiştir.

Nail Molla denilen o yalı kazığı musibet, ne haykırıyor, ne *çıracmanlara çıkıyor*... (187)

[H]ebeneka yerine koy-, ahmak yerine koymak. [H]ebeneka ahmaklığı ile tanınan Yezit adında bir Arap'ın unvanıdır.

Beni pısrık, beceriksiz, [h]ebeneka yerine koyuyorlar. (272)

Enayi boğ-: enayi Arapça ene “ben”den gelir: enā 'i>enāyi. Enayi boğ-, birinin parasını aldatarak almak demektir.

Karılar sıvıya enayi boğuyorlardı. (196)

Folisbiti al-, hızlı davranmak. Folisbit İngilizce full-speed'in argodaki biçimidir:

... hemen kolları sıvayıp cübbesinin eteklerini uçura uçura folisbiti alır... (37)

Grado ver-: grado İtalyanca bir şeyin derecesi, ölçüsü anlamındadır. Grado ver-, itibar etmek, kredi vermek.

Paşa tulumba takımlarına grado vermekte üstattı. (71)

Gradoyu bozma-. itibarı azaltmamak, ölçüyü kaçırmamak.

Küçükhanım Aznif'e karşı gradoyu bozmamak için o günkü Nail Molla vakasını hiç açmamış... (304)

Fayrap et- İngilizce fire-up ateşi artır ifadesinin okunuşu ile yerleşmiş biçimidir. Bir işin gidişini, akışını hızlandırmak anlamındadır.

İsimli isimli fayrap etmek başkadır. (161)

(Kendini) pabucu büyüğe okut-, akılsızca davrananlara alay yoluyla, “Yaptıkların akıl kârı değil, akullanman için kendini hatırı sayılır bir büyüğe okutman gerek” anlamında söylenir. Pabuç kelimesi Farsça pā “ayak” ve pūş “örten” ile pā-pūş'tan gelir.

Sana da çüş, sen de kendini pabucu büyüğe okut. (154)

Keyfe zehebe ol-, keyiflenmek, keyfi gelmek, hoşuna gitmek. Burada keyif ismi ile Arapça gitmek anlamındaki zehebe fiili kullanılmıştır:

... şurada bir tutuşsalar yok mu a, tam keyfime zehebe olacak. (80)

Vardakostaca git-, (kadın için) gösterişli bir şekilde gitmek. Vardakosta İtalyanca varda-coste (vardako 'sta) denizcilikte sahil güvenlik gemisi anlamındadır.

... vardakostaca gitmek isteyen evli taze... (89)

Peyle-, bir şeyi, bir yer veya kimseyi önceden gözüne kestirmek anlamındadır. Pey, Farsça olup, art, arka, iz anlamındadır:

... daha ötesi var mı, fırlayıp bir kupa peyleyeceğim. (46)

Mecelleş-, cedelleş- fiilinin halk ağzındaki söylenişidir, anlamı, çekişmek, tartışmak, münakaşa etmektir. Cedel Arapça olup tartışma, münakaşa anlamındadır.

... aradığımız adam burada yok, diye mecelleşirken... (219)

b) Tabiattaki varlıklar, nesnelere, olaylar vb. ile ilişkilendirip somutlaştırma yoluyla mecaz anlam yüklenen kelimeler vardır. Kimi örneklerde ifade edilmek istenen anlamın alt anlam alanlarında yer alan kelimeler kullanılarak eylem somutlaştırmasına gidilir. Kimilerinde ise insan veya canlı varlıklarla ilişkili isimler ve durumlarla parça-bütün ilişkisine göre mecazî anlam bağı kurulur:

çene at-, ölmek üzere olmak:

Çene atarken ağzıma zemzem yerine şu cenabeti akıtsınlar... (147)

Ağzında metelik dönme-, *dili dolaşmak*, *konuşamamak*:

Arap Abdullah, beklerken içmiş içmiş, gökkandil olmuştu. *Ağzında metelik dönmüyordu.* (210)

aklının evinde olma-, *aklından tamamen silinmek*, *unutmak*. Burada *ev* ismi bir şeyin içine yerleştiği yuva anlamındadır. Mecazen *akıl evi* hafıza olarak düşünülebilir.

Niçin dörtlü buraya geldi, maksadı neydi, *aklının evinde değil.* (98)

*Aklının evinden / tahtaboşundan*⁶ *geç-*, *aklına gelmek*, *aklının ucuna gelmek* anlamındadır:

... nadide mücevherle donanmış görünce şüphe etmek kimin *aklının evinden geçer?* (278)

Şahab'mış, Onikiler'miş *aklının tahtaboşundan geçer mi?* (100)n

Babaları tut-, *çok hiddetlendirildiği zaman gösterilen delilik nöbeti*. Burada anlam genişlemesi ile *çok öfkelenerek bağırıp çağırmak* anlamındadır:

Artık Arap'ın *babaları tam tutmuştu.* (174)

Omuz öpüş-, *eşit durumda*, *eşit derecede olmak*:

Rumeli kazaskerleriyle *omuz öpüşen* kelli felli bir kıyafette. (36)

Boğası < *boğa-sa-mak*, (*inekler*) *çiftleşmek için boğa istemek* anlamındaki fiil gövdesinin Türkçede 16. yüzyıldan itibaren yazı dilinde ve ağızlarda kayıtları mevcuttur. Ancak metinde kelime hakaret gönderimiyle kadınlara hitaben söylenir. Kelimenin yakın anlamlısı olan *kösnü-* ise *küse-* “*istemek*” fiilinden mecazen, (*hayvanın*) *eş istemesi* anlamındadır, bu kelime de hakaret amaçlı olarak kadınlara hitaben söylenmiş bir sözdür:

Boğasıma, *kösnüme* taraflarını bırak, hainlik, gâvurluk tarafını anlat! (186)

asmalar buda-, *Bilmeyerek veya dikkatsizlikle karşısındakine dokunacak, alınmasına sebep olabilecek bir söz söylemek, söylenmemesi gereken bir şeyi ağızdan kaçırmak, gaf yapmak, çam devirme* anlamındadır:

Küsmeye yahu, ben lakırdı kıtlığında bazen böyle *asmalar budarım.* (146)

Balta ol-, metinde, *musallat olmak* anlamında geçer. Bu deyim yakın anlamlıları *balta as-* / *baltala-*’tır. Bu ifadeler, Osmanlıda geçtiği rivayet edilen bir olayın adlandırılmasıdır. Osmanlıda eski binaların inşası esnasında, bina sahiplerinden ve işçilerden istedikleri haracı elde edemeyen yeniçeriler, neccarların elinden baltayı alıp bir çiviye asmak suretiyle inşaatı tatil ederler ve asılı olan baltayı almaya kimse cesaret edemez, yeniçerilerin gönülleri hoş olana kadar baltaya

⁶ Tahtaboş: (Farsça. *tahte* “tahta” ve *püş* “örten” >*tahte-püş*’tan) Anadolu evlerinde hayatın bahçeye doğru çıkma yapan bölümüne verilen ad; balkon. Ev ismi ile parça-bütün bağı kurularak akıl kelimesi ile kullanılmış ve evin dış bölümüne istinaden aklının ucu anlamını çağrıştırmaktadır.

dokunulamaz. Bu vakadan mülhem metinde geçen *balta ol-* ifadesi de anlam bakımından genişlemiş ve argo olarak kullanılmıştır: (Pakalın 1971)

Avurd zavurd asarsa, diyordu, *balta olacağı*; dahası var mı, fırlayıp bir kupa peyleyeceğim. (46)

Dizginini koyuver-, ifadesi, temel anlamda *serbest, başıboş bırakmaktır*; metinde mecazen *erkeğin kadını boşaması* anlamında aşığılayıcı bir ifade olarak geçer:

Billahi *dizginini koyuveririm*; iradetini eline veririm... (283)

Haritada yaz-, *bir olayın başa gelmesinin olağan olduğunu* anlatmak için kullanılır:

...karakolluk, zaptiyelik olmak da *haritada yazar*... (148)

Havyar kes-, *işi hafife alıp keyfine bakmak, çalışmadan vakit geçirmek* anlamındadır:

... bizimkiler *havyar keserler*. (248)

Kanat alıştır-, *bir işe alışmaya başlamak* anlamındadır:

... Agoto Eleni o vakitler şanoya yeni yeni *kanat alıştırıyor*... (204)

Keçe kesil-, *argoda uyuşmak, felç olmak*:

... bir tarafı *keçe kesilivermez mi?* Dili, sol yanı boylu boyunca selamünkavlene uğramaz mı? (245)

Sinek yestehlemez yere yaz-, *sineğin dışkı bırakmadığı yere yazmak*; mecazen *söze, davranışa, duruma önem vermek ve bunları hafızasında capcanlı tutmak, unutmamak*:

Bu ciheti *sinek yestehlemez yere yaz*, sonra alt tarafını dinle. (70)

Sandal olama-, *biriyle kıyaslandığında çok önemsiz ve değersiz durumda olmak; yanında bulunamamak*:

... Tüysüz Haçikler onun eline su dökemez, yanında *sandal olamaz*. (37)

c) Tersine söylem kullanarak aktarılan ifadeler vardır. Bu ifadeler, dil bilgisi bakımından olumludur; ancak bağlama dayalı anlamda olumsuzluk bildirirler:

Ağzının tadını ver-, *ağız tadı; gönül rahatlığı, huzur* anlamına gelse de metinde *hak ettiği cezayı vermek* anlamındadır:

Asalı kodoşun *ağzının tadını vereceğim*. (256)

Balık emini olmak-, *balık emini, Osmanlı saray teşkilâtında saraya balık temin eden, İstanbul ve civarındaki dalyanları yöneten ve balık resmi toplayan kimsedir*. Ancak metinde olumsuz anlamlı bir deyim olarak geçer: *denize düşüp veya kasten atılıp boğularak ölmek*.

Gürültüye gitmek, Kızkulesi açığından *balık emini olmak* da vardı. (268)

Kalıbı dinlendir-: Argoda *ölmek* anlamına gelir.

... bizim Mollacık kuyruğu ha titretti ha titretecek, *kalıbı dinlendirecek*... (171)

d) Kalıp sözlerde cümle düzeyindeki kullanımlar, gerek devrik cümle dizilişi gerekse kelimelere yüklenen anlam bakımından sözlü anlatım değerindedir.

Aşağıdaki örnekler *yeteri kadar ilgi ve itibar görmemenin, önemsiz durumların* anlatımında mecaz anlamda geçer:

Al bundan da beş paralık! (65)

Al lafı otur aşağı! (233)

Al malını⁷ gör hayrını (168)

Ses tekrarı ile oluşan ahenkli ve vurgulu söylenen *alacağımı alacak* ifadesi temel anlamlı gibi görünse de romanda menfi anlamda hak ettiği kötü durum-dayak, öldürme, hakaret vb.- er geç kaçınılmaz bir derecede vuku bulacak anlamı vurgulanır.

Alacağın / alacağı / alacağınız / alacakları olsun kalıbı, gelecekte bir gün olumsuz davranışından dolayı oç alınacağını vurgulayan bir tehdit sözü durumundadır:

Arap, "Alacağın olsun" dedi mi iş bitti. (191)

Alacakları olsun. Paşam'ı bir göreyim, bak nasıl onların kafalarını ezdireceğim... (260)

Bak- fiilinin istek, emir, şart çekimleri kalıp söz olarak cümleye farklı anlam vurguları kazandırmıştır: *Bakalım, bakayım, bakın, bakındı hele baksana.*

Bakalım / bakayım çekimlenmiş fiilden sonra gelerek emir anlamının yanı sıra söyleme; karşı tarafı zorlayıcı, alaycı, tehditkâr ve küçümseyici özel bir anlam kazandırmıştır:

Aç bakalım tatlı tarafından; yenilerden menilerden ne var ne çok? (33)

Fakati, makati de neymiş anlayalım bakalım! (56)

Bir daha söyleyin bakayım! (36)

...bu yalancı kabadayı kimmiş bakayım? (209)

Bakın biçimi, yönelme hali eki almış bir isimle hayret ve telaş duygu durumlarını anlatan kalıp sözler meydana getirir:

Olacağına bakın, dükkân kapalı. (74)

Bakındı < *bak* + *indi* (*amti*>*emti*>*imdi*) sadece *bak-* fiil çekiminde hitap, dikkat çekme, hayret, şaşkınlık bildiren nida olarak kullanılmıştır. Bu biçimde Bursa Orhaneli ağızlarında kullanımı mevcuttur; günümüzde ölçünlü Türkçede kullanımı yoktur.

Bakındı hele, dedi allak kaltağın başımıza açtığı işlere... (243)

Bakındı şu başıma gelenlere... (273)

Baksana / baksanıza kalıp sözü, dikkat çekmek için tercih edilir, ifadeye *bak-* fiilinin anlamı çerçevesinde gözle görülür derecede kesin anlamı katar:

Ayol Onikiler midir nedir, baksana haydut gibi herifler. (67)

⁷ Bu cümlede mal kelimesi, "kötü kadın, fahişe, sermâye" anlamındadır.

Baksanıza Arnavuti zotilere. Herifler taşı sıksalar suyunu çıkartacaklar...
(293)

Nasılsın? soru zarfının 2. Teklik şahıs bildirme biçimindeki soru cümlesi, metinde *ister misin, hoşuna gider mi?* anlamlarına gelir:

Bir limonluya *nasılsın?* Eyvallah! Öyleyse gel arkamdan! (246)

Taş ölçerim, bir hastalığı, yara, bere veya kırığı kendi vücudunda göstererek anlatırken, *benden uzak olsun*, anlamında kullanılır.

... tıkana mıkana işi anlatırken, *taş ölçerim*, bir tarafı keçe kesilivermez mi?
(245)

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Olay zamanı, yazma zamanından önceye dayanan Onikiler romanında Alus, II. Abdülhamid döneminin İstanbul’unda siyasal yapının tesirindeki sosyal hayatı kadın-erkek ilişkileri çerçevesinde ve çoğu zaman olumsuz yönleri ile anlatır. Eserde olumsuz özellikleri ile ön plana çıkan kahramanlar kişisel özelliklerine göre konuşur. Bu konuşmalardan ve eserin tamamından yararlanarak romanın dil özellikleri ile ilgili şu sonuçlar çıkarılabilir:

I. Türkçedeki mevcut kelimeler yeni anlam alanlarına gönderim yapmıştır. Bu durum konuşma dilinde yer alan argo, jargon vs.nin eserde yer bulmasıdır. Yaygın olarak fiil kök ve gövdelerinde görülen bu anlam genişlemeleri mecaz anlam çerçevesindedir. Büyük bir bölümü de yerlileştirilmiş yabancı kelimelerden oluşmuştur. Bu kullanımlar dönemin sosyal hayatı, kadın-erkek ilişkileri üzerine önemli tespitler yapmamıza imkân sağlar. Örnek olarak Mollanın Küçük Hanımın dışarıdaki ve resmî işleriyle ilgilendiğini ifade etmek için kullanılan “kapı baca işlerine bak- hayatı evde geçen kadının dışarıdaki işlerle tek başına ilgilenemediğine” işaret eder. Fesi bas- tabiri sembolik anlamda kaçıp gitmek anlamına gelir. Ayrıca dış mekânda erkeklerin fes giydiği sonucu da çıkarılabilir. Boğası- küse-, gibi olumsuz çağrışımlı fiillerin kadınlar için kullanımı kadınların cinselliği üzerine olumsuz bakış açılarını sezdirir. Erkeğin kadını boşaması anlamındaki dizginini koyuver- ifadesinden de benzer çıkarımı yapmak mümkündür. Boşan-, at-, atla-, işlet-, karış- karıştır-, salla-, tara-, taran-, yara taşı-, yara al-, uğra- vb. fiiller dönemin sokak dilindeki argo kullanımlarda külhanbeyi-kabadayı ağzından zengin ve canlı örnekler oluşturur.

II. Eserde İstanbul’da o dönemdeki dil, din, ırk çeşitliğinin yansımaları da vardır. Örnek olarak, birinci kahraman Arap Abdullah Kerküklü, Madam Şeşbeşyan, Madam Aznif Ermenidir. Bu çeşitli ve renkli şahıs kadrosu eserin diline de yansır ve birçok yabancı kelime doğrudan kullanılır: modistra, kavanço, mantonita vb. Bunun yanı sıra, ses bakımından değişim geçirmiş, +IA-, +AI- fiil türetme ekleriyle ve yardımcı fiillerle kullanılarak yerlileştirilmiş birçok yabancı kökenli kelime mevcuttur. Bu dönemde Türk Dili imparatorluk dili özelliğini muhafaza etmiş, yapısında birçok yabancı unsuru barındırmıştır.

III. Balta ol-, kurtđingili git- gibi Osmanlı döneminin tarihî sosyal olaylarına gönderim yapan ifadeler esere gerçeklik havası katar. Balta ol- anlam değışimine uğrayarak *musallat olmak* anlamını alır. Kurtđingili ise tulumbacıların yürüyüş biçimini anlatır, metinde yine anlam genişlemesi olmuş, sessiz ve kararlı yürüyüş için kullanılmıştır.

Türk Edebiyatında halka hitap eden-halkı anlatan romanların dil incelemelerinin yapılması, kelime kadrolarının tasnif ve tahlil edilmesi Türk Dilinin zengin söz varlığını ortaya çıkarmak, güncel söz varlığına katkı sağlamak bakımından önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım (1988). *Atasözleri Ve Deyimler Sözlüğü 1, 2*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aktunç, Hulki (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alus, Sermet Muhtar (2020). *Onikiler Büyük Halk Romanı*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.
- Demiryürek, Meral (2007). *Bir İstanbul Bilgesi Sermet Muhtar Alus 1887-1952*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Develliođlu, Ferit (1980). *Türk Argosu*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Eraslan, Kemal; Sertkaya, Osman F.; Yüce, Nuri (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican ve Akkoyunlu, Ziyat (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kahraman, Âlim (2020). Sermet Muhtar Alus. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (ss. 90-91). İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karahancı, İbrahim (2016). Üslup Belirleme Girişimlerine Dil Verileri Üzerinden Yaklaşmak. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 45, 154-161.
- Öztürk, Yakup (2019). Semet Muhtar Alus ve Türk Tiyatrosu. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)*. 20, 102-143.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Schimmel, Annemarie (2011). *Sayıların Gizemi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1985). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.
- Tietze, Andreas (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

- Toros Taha (1994). Sermet Muhtar Alus. *Tarih ve Toplum*, 122, 35-42.
Vâ-Nû. Sermet Muhtar'ın Kelime Tâbir ve Cümleleri. *Akşam*, s.3, 23 Mayıs 1952.
Kubbealtı Lugatı: <https://lugatim.com/>
Ötüken Sözlüğü: <https://otukensozluk.com/>
Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/>
[https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/9 Haziran/27 Ağustos 1935](https://www.gastearsivi.com/gazete/cumhuriyet/9_Haziran/27_Agustos_1935)
(Erişim Tarihi: 02.10.2022)